

ББК ТЗ(4УКР)63-64(4РОС)+ТЗ(4РОС)65-64(4УКР)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ І РОСІЇ

І.М.Грідіна

АНОТАЦІЯ:

Стаття присвячена гуманітарним аспектам взаємовідносин України і Росії, а саме історичній пам'яті, як об'єктивна реальність, в якій було багато і доброго, і поганого, і - як суспільної свідомості, яка виступає об'єктом політичних маніпуляцій і спекуляцій і з російської, і з української сторони.

Ключові слова: взаємовідносини України і Росії, історична пам'ять, суспільна свідомість, Друга світова і Велика Вітчизняна війна

У взаємовідносинах сучасних України і Росії велику роль відіграють національна, соціокультурна, лінгвістична, історична складові, активна політизація якої помітно ці відносини ускладнює. Так склалося історично, що проблема українсько-російських відносин несе на собі багато негативних тягарів. Традиційно Росія дивилась на Україну очима «старшого брата» і цим архетипом братських стосунків намагається і сьогодні підмінити міжнародно-правові взаємовідносини незалежних держав. В умовах, коли геополітичне існування будь-якої країни де-факто не може бути одномірним, Україна сприймається Росією в одномірному фокусі старого протистояння – «ми і Захід». В Україні також формувалося своє бачення цих відносин: «щоб мати гарні стосунки із Заходом, слід мати напружені стосунки з Росією». У результаті замкнуте коло заідеологізованих і заполітизованих суто прагматичних питань двосторонніх відносин: безпека, НАТО, газ, російська мова і таке інше.

Не останню роль в цьому відіграє спільна історія двох країн – і як об'єктивна реальність, в якій було багато і доброго, і поганого, і - як наука, через яку розпалюються справжні «наукові баталії», і – як пам'ять, яка виступає об'єктом політичних маніпуляцій і спекуляцій і з російської, і з української сторони.

Так звані «війни пам'яті» у 2009 році епатували російську еліту і, як в принципі і очікував український уряд, спровокували погіршення і без того складних відносин між країнами. Нагадаємо, що саме у 2009 році (точніше наприкінці 2008), на який приходилось 65-річчя звільнення України від нацистських загарбників, Верховна Рада України прийняла постанову № 825-VI від 25 грудня 2008 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2009 році». Відповідно цьому рішенню, у 2009 р. Україна на загальнодержавному рівні відзначала серед інших 350 років Конотопської битви, 90-річчя «Акта злуки» і 90-річчя звільнення Києва військами УНР, 70-річчя проголошення Карпатської України і 70-річчя початку Другої світової війни, 65-річчя депортації кримських татар, 370 років з дня народження Мазепи, 130 років з дня народження Петлюри, 100 років від дня народження Степана Бандери [1]. Нічого й казати, що прийнятий Верховною Радою перелік пам'ятних дат було сприйнято в Росії як «тотальну ревізію спільної історії, її подальше забуття і фальсифікацію».

Але найзавзятіші наукові, а згодом і суспільно-політичні, баталії розгорнулися навколо історії і історичної пам'яті про найвизначнішу і найтрагічнішу подію ХХ ст. – Велику Вітчизняну війну. В Україні, як відомо, у вивченні історії Великої Вітчизняної війни склалися (якщо максимально узагальнювати) дві концепції (деякі дослідники називають їх ще міфами, адже вони вийшли далеко за межі академічної історичної науки). Перша концепція в контексті національно-політичного проекту відстоювала націоналістичне бачення останньої війни, повністю відмовившись від дефініцій «велика і вітчизняна». Друга в основному успадкувала традиції офіційної радянської

історіографії, відмовившись від «керівної і спрямовуючої ролі КПРС» і збагатившись аргументами у затятих дискусіях з опонентами – націоналістами (благо відкриті архіви давали величезну кількість фактів і тим, і іншим). В сучасній Росії історія Великої Вітчизняної війни і Перемоги грає величезну роль у створенні позитивного іміджу радянського минулого, тому її офіційна концепція підтримується і захищається на державному рівні від «переписування» як своїми істориками, так і вченими з інших пострадянських країн.

Разом з тим, бажання залишитись поза межами ідеологічних і політичних дискусій плюс впливи новітніх методологічних підходів і жага до їх втілення створили спочатку в російській, а згодом і в українській історіографії широкий спектр досліджень соціальної історії війни. Але ми не ставимо завдання досліджувати сучасну історіографію Великої Вітчизняної війни, адже вона як правило відображала соціальне замовлення у прямій чи опосередкованій формі. Мова піде про історичну пам'ять, маніпуляції з якою є певним чинником взаємовідносин і політичних відносинах України і Росії, і як наслідок – багато в чому визначають «температуру» відносин між її громадянами.

Історична пам'ять певним чином фокусує свідомість, яка відображає особливу значущість і актуальність інформації про минуле у тісному зв'язку з теперішнім і майбутнім. Історична пам'ять фактично є вираженням процесу організації, збереження і відтворення минулого досвіду народу, країни, держави для можливого його використання у діяльності людей або для повернення його впливу у сферу суспільної свідомості [2]. Саме тому історична пам'ять нерідко стає ареною ідеологічних конфліктів, і не тільки внутрішніх. Так сталося і з історичною пам'яттю про останню війну, ціннісні орієнтири якої опинились різними не тільки для громадян різних регіонів України, але й стали приводом для звинувачення української влади у проведенні антиросійської політики.

У 2007 р. президент В.Ющенко присвоїв звання Героя України головному командирі Української повстанської армії у 1942-1950 роках, генерал-хорунжому Роману Шухевичу (по смертно) «за визначний особистий внесок у національно-визвольну боротьбу за свободу і незалежність України та з нагоди 100-річчя від дня народження та 65-ї річниці створення Української повстанської армії» [3]. А у 2010 році за «за незламність духу у відстоюванні національної ідеї, виявлені героїзм і самопожертву у боротьбі за незалежну Українську державу» звання Героя України було присвоєно провідникові Організації українських націоналістів Степану Бандері (по смертно) [4].

Саме це рішення викликало різко негативну оцінку МЗС Росії, який кваліфікував його як одіозне, а знов призначений посол Росії в Україні з порушенням усіх норм дипломатичного протоколу та етикету не вручав В.Ющенко вірчі грамоти, очікуючи президентських виборів.

Але при цьому, російські політики не могли не розуміти, що розколовший Україну указ В.Ющенка про присвоєння звання героя України Степану Бандері (67% львів'ян оцінюють його терористичну діяльність проти Польщі і боротьбу проти «радянської окупації» позитивно, а 78% дончан – категорично негативно. Таке ж саме різне ставлення до діяльності самої УПА і необхідності визнання її воюючою стороною під час Другої світової війни) був чистої води політтехнологією. Віктор Ющенко, досягнувши певних домовленостей з Віктором Януковичем і гравший проти Юлії Тимошенко, підписанням цього указу напередодні першого туру президентських виборів 2010 р. посприяв не тільки консолідації навколо себе націонал-орієнтованого електорату заходу України, але й допоміг своєму колись затятому ворогу мобілізувати й згуртувати навколо себе антинаціоналістично налаштовану більшість. Тим самим спричинивши «електоральні збитки» своїй колишній «помаранчевій» союзниці, від якої

відвернулись ті, хто коливався та нерадикально налаштована частина населення. До речі присвоєння у 2007 році звання Героя України соратнику Степана Бандери Роману Шухевичу, який більш тісно співробітничав з нацистами, не викликало у суспільстві такого резонансу саме тому, що це не було «правильним» чином ідеологічно обставлено і роздуто [5].

Застосування подібних політтехнологій, часто переслідуючих і вирішуючих ситуативні цілі, представляють неабияку загрозу у внутрішніх і двосторонніх стосунках, адже риторика на вищому і високому рівнях через ЗМІ доводиться до пересічного громадянина, який її всмоктує і формує власний підхід, власний погляд не тільки на міждержавні відносини, але й і на відносини між народами. У зв'язку з цим не може не хвилювати, що згідно опитуванням Левада-Центру майже 60 відсотків росіян у 2009 році негативно ставились до України, причому не до українського керівництва, а до України в цілому [6].

Яскравим прикладом ще однієї політтехнології і маніпуляції стало висловлювання В.Путіна під час прямої лінії ефіру російського телеканалу «Россия-1» 16 грудня 2010 р. під назвою «Разговор с Владимиром Путиным. Продолжение». Російський прем'єр заявив наступне, відповідаючи на питання одного з росіян: «тепер з приводу наших відносин з Україною. Я дозволю з вами не погодитись, коли ви зараз сказали, що якщо б ми були розділені, ми б не перемогли у війні. Ми все одно перемогли б, тому що ми країна переможців». За словами В.Путіна, статистика часів Другої світової війни свідчить, що найбільші втрати зазнала саме РРФСР – більше 70%. «Це означає, що війна виграна, не хочу нікого ображати, за рахунок індустриальних ресурсів РФ. Це історичний факт, це все в документах», - сказав він [7].

Ця заява викликала жваве обговорення в Україні, аж до розгляду питання у Верховній Раді. Однак, всупереч пануючому у суспільстві обуренню, Верховна Рада більшістю голосів («за» проголосувало тільки 97) відмовилась засудити заяву прем'єр-міністра Росії Володимира Путіна про роль України у Великій Вітчизняній війні. У так і не прийнятій заяві парламенту пропонувалось відзначити, що висловлювання Путіна, нівелює роль України і українського народу у звільненні світу від фашизму, зменшує український внесок у перемогу. Пропонувалось також просити владу Росії не допускати спекуляцій по гуманітарним темам і закликати керівництво Росії з повагою ставитись до трагічних сторінок історії України. МЗС України розцінило цю заяву російського прем'єра як його особисту позицію і не знайшло за необхідне дати йому офіційну оцінку. Як кажуть, «за що боролись, на те й напоролись».

Вважаємо абсолютно недоцільним обговорювати справедливість/несправедливість заяви В.Путіна з точки зору об'єктивної історичної правди, адже воно взагалі не знаходиться в цій площині. Подібні заяви можна розглядати і оцінювати тільки з точки зору особистої моралі і - знову ж таки – політики (власне кажучи, остання й обумовила її появу). Ключовими змістами у цій заяві були наступні: Росія може без України, а Україна – ні; при цьому Росія – країна-переможниця «по умовчанию».

Вищенаведені приклади вільного маніпулювання історичною пам'яттю в обох країнах (перелічити усе в межах однієї статті не представляється можливим), офіційна і неофіційна реакція на них аж ніяк не сприятимуть оптимізації відносин між Росією і Україною, а гірше за усе між її народами.

Яскравим прикладом цьому може служити реакція українських громадян на заяву В.Путіна. автором було вивчено велику кількість коментарів на українських форумах (серед них були і коментарі «гостей» з Росії), присвячених цьому виступу. Аналіз одного з них, який з'явився одразу після виходу передачі в ефір, хотілось би навести [8]. У форумі було 181 коментарів. Серед них – 9 так чи інакше на підтримку російського прем'єр-міністра приблизно наступного змісту: «В.Путін сказав правду...

теперішня (як і колишня) націоналістична Україна до Росії тотально ворожа». Цікаво, що у відповідь на обурені коментарі відвідувачів форуму, один з них запропонував зайти на російські форуми: «Усі як один згодні...». Дійсно, перегляд російських форумів хоч і не однозначно, але підтвердив загальну атмосферу підтримки заяви В.Путіна. При цьому існуюча на той час ситуація в українсько-російських відносинах екстраполювалась на минуле. Разом з тим зустрічалось багато коментарів, в яких відвідувачі повідомляли приблизно наступне: «... ось тільки що прийняв шостий телефонний дзвінок з Росії (і вже близько 10 повідомлень в Однокласниках) з вибаченнями...».

Опускаючи епітети на адресу В.Путіна, цікавими є висловлювання з приводу зміни ставлення до нього: «Я раніше поважав цю людину за те, що він підняв Росію з колін, але цих слів достатньо, щоб перекреслити моє ставлення до цієї людини».

На тлі чисельних коментарів, в яких «форумісти» намагались довести несправедливість заяв В.Путіна, в тому числі й характерним – «мій дід воював», найбільш показовою для нас є реакція громадян, які жалкували за руйнуванням своїх надій на братерську дружбу народів: «До недавнього часу у мене ще були якісь сумніви щодо «братерських» стосунків...», «Путін забив останній цвях у труну дружніх стосунків з Україною...», «Сумно усе це... Мало того що народи розривають ззовні, так ще й самі президенти наших країн стараються» і т.п.

На цьому можна було б закінчити традиційним - «по comment», але хотілось би все ж таки навести результати соціологічного дослідження кампанією Research & Branding Group і українською філією Інституту країн СНД у межах проекту «65 лет Великой Победы. Вторая мировая война глазами украинцев». Дослідження було проведено у період з 13 по 22 квітня 2010 р. Збір інформації проводився у 24-х областях України і АР Крим [9].

За результатами опитування, за думкою жителів України, найвагоміший внесок у загальну перемогу над нацизмом зробили український (98%), російський (98%) і білоруський (94%) народи. Український (87%), російський (78%) і білоруський (56%) народи, за думкою українців, зазнали найбільших втрат від німецько-фашистських загарбників. При цьому у регіональному вимірі оцінка українцями масштабів втрат російського і білоруського народів зростала з Заходу на Схід.

Переважна більшість респондентів (88%) незалежно від регіону проживання вважали, що більшість українців під час війни бились на боці Червоної Армії і СРСР. При цьому кожний десятий житель Західної України (12%) вважав, що українці бились на боці ОУН-УПА.

Близько половини респондентів (47%) були згодні з тим, що вояки УПА бились на боці Німеччини проти СРСР, а – третина респондентів (36%) були згодні з тим, що вояки УПА бились проти Німеччини і СРСР на боці українського народу. У регіональному розрізі число респондентів, які були згодні з першим твердженням зростала із Заходу (19%) на Південний Схід України (63%), а кількість згодних з другим – зростала з Південного Сходу (18%) на Захід України (61%).

Для більшості українців (88%) День перемоги є найбільшим святом. При цьому для третини жителів Західної України (29%) це скоріш звичайний вихідний. Більшість жителів країни (87%) вважали, що День перемоги – свято спільне для усіх.

Наостанок, хотілось би відзначити, що не важливо, «хто перший розпочав». Важливо, що історична пам'ять стає заручницею великої політики – Чорноморського флоту, Криму, митного та Євросоюзу, НАТО, газу і т.ін. Важливо, що в контексті кожної з цих проблем демаркуються навіть не дві України, одна з яких – за Велику Вітчизняну і перемогу, а інша – за УПА і Бандеру, а демаркуються люди по обидві сторони кордону.

Виходом з цієї ситуації може бути відмова від підміни ідеологічних і правових понять, визначення з одного боку непорушних, а з іншого - можливих дискусійних позицій в діалозі між двома країнами, а узагалі - побудова рівноправних, прагматичних, позитивно-конкурентних і конструктивних відносин.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізуються причини і наслідки маніпуляцій історичною пам'яттю во взаимоотношеннях України і Росії. Делается вывод о необходимости выработки и определения незыблемых и дискуссионных позиций в гуманитарном диалоге между двумя странами, негативном влиянии манипуляций исторической памятью украинцев и россиян.

Ключевые слова: взаимоотношения Украины и России, историческая память, общественное сознание, Вторая мировая и Великая Отечественная война.

SUMMARY

In the article reasons and consequences of manipulation of historical reminiscences of bilateral relations between Ukraine and Russia are analyzed. The conclusion in the necessity to debaration and determine in humanity discourse between two states as wale as negative impact of manipulation of Ukrainian and Russians historical reminiscences.

Key words: Ukrainian and Russians relations, historical reminiscences, social consciousness

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2009 році» № 825-VI від 25 грудня 2008 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/825-17>
2. Ляшенко А. Историческая память украинцев: точки сближения и разрыва. Часть 1. Исторические личности // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/analitics/socyum/7284/>
3. Указ Президента України № 965/2007 «Про присвоєння Р.Шухевичу звання Герой України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/6808.html>
4. Указ Президента України від 20 січня 2010 року №46 «Про присвоєння С.Бандері звання Герой України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>
5. Два берега одной реки. Стаття аналітичної групи кампанії Research & Branding Group (Київ) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/analitics/politics/6336>.
6. Круглый стол « Украина-Россия: пути преодоления кризиса в отношениях»// Національна безпека і оборона. - 2009. - № 4. – С.55.
7. РИА Новости // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ria.ru/trend/Putin_call_in_show_20101216/#13655320907544&message=resize&relto=login&action=removeClass&value=registration.
8. Путин: Россия выиграла бы Великую Отечественную войну и без Украины. Информационное агентство «УНИАН». Форум // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/putin-rossiya-vyigrala-by-velikuyu-otechestvennuu-voynu-i-bez-ukrainy.html>
9. Результаты национального исследования «65 лет Великой Победы. Вторая мировая война глазами украинцев» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/5052/>

Надійшла до редакції 10.06.2013 р.